

8. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 5. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>
9. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 4. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02>
10. Федорчук І.М. Обставини, що обтяжують покарання за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Львів, 2010. с. 219.
11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 6-е вид., доп. / відп. ред. В.Ф. Бойко та ін. К.: А.С.К., 2000. 1120 с.
12. Гришук В.К. Кримінальне право: Загальна частина: навч. посібник для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. К.: Ін Юре, 2006. 568 с.
13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 4-е вид., переробл. та доп. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Юридична думка, 2007. 1184 с.
14. Зубкова В.И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика. М.: НОРМА, 2002. 304 с.
15. Касьян А.О. Фізичний та психічний примус як обставина, що обтяжує покарання. Європейські перспективи. 2014. № 8. С. 107–112.

УДК 343.242.3

ВПЛИВ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ НА ОСОБУ ЗАСУДЖЕНОГО

IMPACT OF THE CRIMINAL SUBCULTURE ON THE PERSONALITY OF THE CONVICT

Щербак В.С.,
студент

*Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Кулик К.Д.,

кандидат юридичних наук,

*асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття розкриває поняття та зміст такого антисоціального явища, як кримінальна субкультура. Досліджено її негативний вплив на населення країни й осіб, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі. Особливої небезпеки це явище набуває в період нестабільної політичної ситуації та проведення антитерористичної операції на сході України. Аналізується діяльність органів та установ із виконання покарання для запобігання та протидії злочинності у місцях позбавлення волі.

Ключові слова: кримінальна субкультура, засуджений, місця позбавлення волі, злочин, покарання.

Статья раскрывает понятие и содержание такого антисоциального явления, как криминальная субкультура. Исследовано её негативное влияние на население страны и лиц, отбывавших наказание в виде лишения свободы. Особой опасности это явление приобретает в период нестабильной политической ситуации и проведения антитеррористической операции на востоке Украины. Анализируется деятельность органов и учреждений по исполнению наказания для предупреждения и противодействия преступности в местах лишения свободы.

Ключевые слова: криминальная субкультура, осужденный, места лишения свободы, преступление, наказание.

The article reveals the concept and content of such antisocial phenomena as a criminal subculture. Its negative impact on the population and persons who have served punishment of deprivation of liberty is investigated. This phenomenon is especially dangerous in the period of unstable political situation and anti-terrorist operation in the East of Ukraine. The activity of bodies and institutions on execution of punishment in preventing and combating crime in the prison is analyzed.

Key words: criminal subculture, convicted, prison, crime, punishment.

Вступ. Протягом останніх років Генеральною прокуратурою України дедалі частіше реєструються випадки вчинення нових злочинів особами, які мають судимість. Поширення рівня криміногенності суспільства й перетворення засуджених вперше в закоренілих злочинців дуже сильно пов'язано з тим впливом, якому піддаються вони в місцях позбавлення волі. Кримінальні «авторитети», нова лексика й жаргон, нестандартні правила поведінки суттєво корегують уявлення людини про оточення, а надмірна ізоляція від суспільства майже повністю закриває очі на неправомірність дій, штовхаючи засуджених щораз частіше порушувати «букву закону».

Стан дослідження. Вивчення наукової літератури досліджуваної теми показало, що аналізом цієї тематики займалися відомі вітчизняні та зарубіжні науковці, такі як Ю.М. Антонян, А.І. Гуров, О.М. Джужа, С.Ф. Денисов, В.В. Лунеев, С.Ю. Лукашевич, Г.Ф. Хохряков, І.С. Яковець та інші. Необхідно звернути увагу, що більшість науковців, розкриваючи поняття «кримінальної субкультури», так чи інакше викладають свою точку зору щодо впливу

цього явища на засудженого, однак питання залишається недостатньо вивченим і досі. Людський фактор, який відіграє дуже важливу роль у прийнятті усвідомлених рішень, є питанням навіть не юриспруденції, а фізіології чи психології, тому спрогнозувати, як особисто людина сприйме новий режим кримінально-виконавчої установи та внутрішньо колективний лад майже неможливо, що ускладнює викорінення та повну ліквідацію такого девіантного явища, як «кримінальна субкультура».

Метою статті є аналіз протидії органів та установ виконання покарання поширенню кримінальних традицій і звичаїв для запобігання асоціальної поведінки засуджених, перевиховання та виправлення за допомогою застосування до них контрольно-наглядних методів.

Виклад основного матеріалу. Кримінальна субкультура для української кримінології – явище відносно молоде та є недостатньо дослідженим. Йї притаманні ті ознаки, які характеризують саме поняття «субкультури», а саме: обмежене коло осіб, свої звичаї, традиції та цінності, так звана частинка від цілого. Дуже влучно й обґрунтовано із

цього приводу зауважив А.В. Мудрик: «субкультура – це самостійне, відносно цілісне утворення, що містить ряд чітко виражених ознак: а) специфічний набір ціннісних орієнтацій, норм поведінки, взаємодії та взаємовідносин її суб'єктів, статусної структури; б) своєрідність уподобань, смаків і різних способів проведення дозвілля; в) системний вибір окремих джерел постачання інформації; г) жаргон; ґ) фольклор тощо» [2, с. 87–88]. Маючи своїм корінням початок 50-х років ХХ століття та уособлюючи національну, релігійну, професійну характеристику населення, поняття «субкультури» стало стрімкими темпами поширюватися, а його різноманіття стало більшим і змістовнішим. Такий розвиток позначився не тільки з позитивного боку, а й зачепив і негативний – наприкінці минулого століття під впливом асоціальної орієнтації та виявів девіації певних груп населення в ешелон субкультур негласно було введено нову ланку, хоча на цей раз без високих філософських ідей та орієнтирів. Кримінальна субкультура, як найнижчий і найнебезпечніший щабель структури субкультури, міцно закріпилася в сьогоденні. Її вплив на формування особистості й поведінку людини переважає силу впливу загальносоціальної основної культури [10, с. 157]. Про основи культури в соціумі поінформований навіть байдужий, а загрози та небезпечі гідної уваги ніхто не приділяє, форсуючи деталі кримінальних традицій і порядків як невід'ємного елементу «важкого» життя засудженого на радіо й телебаченні через «блатну музику» (шансон), нанесення злочинських татувань як характеристику внутрішнього світу особи до моральних цінностей, часто уживану лексику («феню», жаргони), серіали й кінофільми, у яких головні герої ідеалізуються режисерами та протистоять корумпованому світу пенітенціарних установ. Усе б здавалося не так сумно, якби обізнаність громадянського суспільства спиралася на статистичні дані про вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів особами, які відбули покарання в місцях позбавлення волі, про те, чому вони там навчаються, перебуваючи в осередку професійних злочинців, і чи взагалі бажають ресоціалізуватися в суспільстві. І якщо дорослий громадянин певною мірою розуміє значення таких категорій, як вбивство на замовлення, зґвалтування, захоплення заручників, то пересічний підліток із несформованим світоглядом починає вбачати у злочинцях всесильних героїв із беззаперечним імунітетом від притягнення до кримінальної відповідальності завдяки впливовим зв'язкам в органах влади. Звідси й актуальність такого питання, як «живучість» злочинності. Аналіз причин дає змогу стверджувати про абсолютне сприйняття населенням настанов кримінальної субкультури та байдужість у відстороненні останньої з повсякденного життя, а тому й про позитивні прогнози в подальшому її існуванні.

Кримінальна субкультура перебуває у стані постійного протистояння щодо панівних у суспільстві соціальних і правових норм. Потрапивши у кримінальну групу і сприйнявши її субкультуру, особа звільняється від соціальних заборон, а нерідко порушення цих заборон не тільки схвалюється, а є однією з норм кримінальної субкультури. Небезпека, яку створює вільне сьогодні поширення норм кримінальної субкультури за допомогою як персоналізованого механізму, так і загального криміногенного впливу на суспільство, неоцінена належним чином ні органами державної влади та правоохоронними структурами, ні суспільством загалом [3, с. 28].

На думку О.В. Старкова, «кримінальна субкультура – це опрацьована злочинним світом під себе система людських цінностей, духовних, інтелектуальних, матеріальних, естетичних, яка протиставлена загальнолюдським надбанням та оцінкам» [4, с. 18]. Кримінальна субкультура не спрямована проти культури, вона є її розвитком, але регресивним, зворотним; крім того, остання є ніби під культурою, нижче від неї, тому й називається субкультурою [4, с. 48].

Активний вплив кримінальної субкультури на засуджених здійснюється двома шляхами. Перший (зовнішній) більшою мірою стосується потенційних злочинців, адже, перебуваючи на волі, вони піддаються впливу кримінальних настанов через спотворення суспільної свідомості, розхитування доброчесності населення; другий (внутрішній) полягає у глибинній трансформації загальних поглядів на життя в місцях позбавлення волі, де злочинний досвід, як реліквія, трансформується, зберігається та передається з покоління в покоління у різноманітних зовнішніх формах: 1) протиправній поведінці – у вигляді дисциплінарних проступків і злочинів; 2) злісної непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань або іншій протидії адміністрації в законному здійсненні її функцій (ст. 391 Кримінального кодексу України), яка у структурі злочинності в місцях позбавлення волі щорічно складає більше ніж 30 %; 3) жаргонній лексиці; 4) кримінальних татувань; 5) кримінальному фольклорі, піснях тощо; 6) жестах, міміці тощо; 7) злочинних традиціях; 8) організаційних структурах [5, с. 139].

Кримінальна субкультура має суттєвий вплив на соціально-психологічний стан і поведінку засуджених у місцях позбавлення волі й інколи виступає як одна з умов учинення злочинів засудженими у процесі відбування покарання у вигляді позбавлення волі – від втеч, тілесних ушкоджень і самоушкоджень до вбивств. Це підтверджують дані, отримані у процесі проведеного опитування співробітників установ виконання покарань і засуджених, що вчинили злочини під час відбування покарання: 32 % співробітників вказали на негативний вплив на засуджених кримінальних традицій і звичаїв, а 38,2 % засуджених дотримувалися субкультурних норм, вчиняючи злочин в установі виконання покарання [3, с. 28–29].

Загальна картина вчинених у країні злочинів демонструє, що переважна частина кримінально караних діянь учиняються особами віком від двадцяти до тридцяти п'яти років. Це означає, що за межами громадянського суспільства існують та активно розвиваються «розсадники» кримінальної культури, головним завданням яких є поширення ідей бандитизму та свавілля.

Залучення молоді до дій у кримінальному напрямку блокує процеси соціалізації, а участь у наукових гуртках і спортивних секціях швидко замінюється дедалі частішим перебуванням на вулиці в компанії дорослих юнаків, які з малого віку привчають підлітків палити, вживати спиртні напої та агресивно налаштовуватися до інших. Дрібні крадіжки й порушення громадського порядку – як початок, а розбій та бандитизм – як наслідок впливу кримінальної субкультури.

Приблизно 60–70 % підлітків до вчинення злочину були в умовах повної кримінальної зараженості. З огляду на те, що з чинників соціалізації підлітка найважливішим і найвпливовішим виступає батьківська сім'я, такі дані становлять інтерес. Наприклад, приблизно одна третина неповнолітніх злочинців мають членів сім'ї, які мають судимість, найчастіше – батька чи брата, рідше – сестер чи матір. Приблизно 45 % із них розповіли про знайомство з кримінальною субкультурою завдяки своїм друзям і приятелям, які відбували покарання у виховних і виправних колоніях [6, с. 499–500].

Наслідками кримінальної субкультури також є активне протистояння громадянам, які сприяють правоохоронним органам у затриманні злочинців та намагаються формувати громадську думку в напрямі протидії кримінальним настановам. Поширюються ідеї доцільності порушення визначених законодавцем правил поведінки шляхом налаштування на це різних верств населення.

Кримінальні субкультурні традиції та звичаї відіграють значну роль у формуванні неформальних малих груп засуджених антисуспільної спрямованості, регламентації повсякденної поведінки засуджених. Закріплюючи й

передаючи особам, що прибули для відбування покарання, певні стереотипи ймовірної та належної в середовищі засуджених поведінки, вони цілеспрямовано контролюють формування особистості й настанову її на антисуспільну діяльність і поведінку, які є детермінантами процесу кримінального зараження, а відтак кримінальної соціалізації особи. Урахування цього необхідне в разі проведення індивідуально-профілактичного впливу на осіб, що перебувають в установі виконання покарань [7, с. 186].

Отже, місця позбавлення волі – це своєрідна домівка, де окремо від офіційних, встановлених нормою законодавства правил поведінки, створюються неформальні порядки, які регулюють міжособистісні стосунки засуджених між собою та іншими суб'єктами відбування покарання у вигляді позбавлення волі.

Аналіз наукових статей дає можливість розглядати поняття «кримінальна субкультура» як сукупність елементів, що складають зміст цього терміна. Серед них, по-перше, атрибути поведінки, які є носіями культури, традицій і правил; по-друге, умовне розподілення засуджених на ієрархічні групи для визначення їхніх статусу та кількості повноважень шляхом надання «прізвища» чи нанесення татуювання; по-третє, використання вищезазначених своєрідних комунікативних атрибутів – жаргонів, жестів, міміки; по-четверте, економічна складова, ведення спільної каси «общака» як відстоювання принципів взаємодопомоги засудженим, здебільшого злісним порушникам, а саме авторитетам; по-п'яте, особливе ставлення до свого здоров'я – як самокаліцтво з метою ухилення від відбування покарання, так і підтримання високого фізичного рівня як показника сили й переваги над іншими; і, по-шосте, перебування у злочинних групах і сумісне вживання алкогольних напоїв чи наркотичних речовин із метою самоствердження у найближчому оточенні [8, с. 8].

Загальною метою системи протидії пенітенціарної злочинності та кримінальної субкультури є безпека всіх охоронюваних законом об'єктів, якими відповідно до ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України є гарантії права, обов'язків і законних інтересів засуджених, запобігання тортурам і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [1]. Запобіжна діяльність працівників установ виконання покарань будується на методах нейтралізації криміногенних явищ, серед яких розрізняють декриміналізацію, руйнування кримі-

нальної субкультури та заходи медико-реабілітаційного характеру. Адміністрація установи відбування покарання за наявності інформації про можливість виникнення мотивів учинення особою злочину оперативно реагує, застосовуючи методи переконання та застереження від таких дій; також використання громадських установ і релігійних служителів і залучення їх до установ із метою проведення богослужінь і проповідей, аби розбудити в особи бажання змінити спосіб життя та звільнитися від думок про можливе порушення закону надалі.

За результатами опитування співробітників кримінально-виконавчої системи та засуджених, які вчинили злочини під час відбування покарання, основними запобіжними заходами були названі такі: руйнування малих груп засуджених негативної спрямованості – найбільша частина опитуваних, майже 39 % респондентів-співробітників; на другому місці протидія впливу на засуджених і поширення серед них кримінальних традицій і звичаїв (близько 37 % опитуваних); на третьому місці виокремлено такий захід, як покращення матеріального й побутового стану засуджених (36,3 % респондентів-співробітників); на четвертому – поширення заходів діагностичного та запобіжного психологічного характеру (31,3 % респондентів-співробітників); на п'ятому – усунення впливу негативно налаштованих засуджених (31 % респондентів-засуджених); і найменш ефективним виявився такий захід, як усунення впливу негативних звичаїв, що склалися в середовищі засуджених, та освоєння психологічних методів регуляції поведінки (28 % респондентів-засуджених) [9, с. 164–168].

Висновки. Отже, варто визнати, що кримінальна субкультура як сукупність ідеологічних, духовних та інших цінностей, на ґрунті якої формується негативна поведінка засуджених у місцях позбавлення волі, є досить актуальним питанням, що в жодному разі не повинно замовчуватися, адже усунення джерел і витоків кримінальної субкультури шляхом підризу авторитету лідерів кримінального середовища сприятиме успішній протидії її злочинних намірів і зменшить кількість осіб, які оберуть такий спосіб існування як основний у житті. Перевихованню та виправленню засуджених повинні сприяти як система виконання покарань, так і громадськість, адже, як було зазначено вище, підлітки та молодь є найбільш уразливими верствами населення, що легко піддаються простим правилам кримінального світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінально-виконавчий кодекс: Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. 23 січня. № 3. Ст. 1.
2. Мудрик А.В. Социальная педагогика: учебник для вузов / под ред. В.А. Сластенина. 3-е изд., испр. и доп. Москва: Академия, 2002. 245 с.
3. Градецький А.В. Кримінальна субкультура як чинник протиправної поведінки засуджених у пенітенціарних установах. Право та державне управління. 2015. № 1. С. 27–31.
4. Старков О.В. Криминальная субкультура: спецкурс. Москва: Волтерс Клувер, 2010. 240 с.;
5. Джува О.М., Колб С.О. Вплив злочинної субкультури на безпеку життєдіяльності особи у місцях позбавлення волі. Історико-правовий часопис. 2016. № 1. С. 134–142.
6. Дрьомін В.М. Особливості формування кримінальної субкультури. Актуальні проблеми держави і права. 2005. Вип. 25. С. 498–503.
7. Лукашевич С.Ю. Кримінальна субкультура як один із факторів негативного впливу на засуджених. Вісник Академії правових наук України. Харків: Право, 2001. № 1 (24). С. 182–190.
8. Замула С.Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах: навч.-метод. посібник. Біла Церква: ДПтСУ, 2011, 240 с.
9. Радзівський В.О. Про окремі соціальні передумови виникнення кримінальної субкультури. Підприємництво, господарство і право. 2012. № 8. С. 164–168.
10. Крикушенко О.Г. Поняття та основний зміст сучасної субкультури засуджених у місцях позбавлення волі. Форум права. 2014. № 3. С. 155–159.